

BAKİ UNİVERSİTETİNİN XƏBƏRLƏRİ

ВЕСТНИК
БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

NEWS
OF BAKU UNIVERSITY

SOSIAL-SİYASİ
elmlər seriyası

серия
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК

series of
SOCIAL-POLITICAL SCIENCES

№ 1, 2025

Bakı – 2025

Baş redaksiya heyəti:

Babayev E.S. (baş redaktor), **Kazımsadə A.H.** (baş redaktorun müavini), **Əliyeva İ.N.**, **Məmmədov Y.Ə.**, **Əliyev İ.Ə.**, **Paşayeva N.A.**, **Rəcəbov M.R.** (məsul katib).

Seriyanın redaksiya heyəti:

Məlikova M.F. (redaktor), **Vahidov F.Q.** (redaktorun müavini), **Hacıyev Z.C.** (məsul katib), **Abbasbəyli A.N.**, **Əhmədov Ə.C.**, **Əliyev B.H.**, **Əlizadə H.Ə.**, **İsmayılov R.R.**, **Məhərrəmov A.M.**, **Qasımov A.M.**, **Məmmədov R.F.**, **Rüstəmov İ.Ə.**, **Əliyev Ə.İ.**, **Həsənalıyev Z.M.**, **Əliyeva K.R.**

HÜQUQ**UOT 349.3; 364.3-3****LAYIQLI HƏYAT HÜQUQUNUN ƏSAS ELEMENTİ KİMİ
SOSIAL MÜDAFİƏNİN NƏZƏRİ ƏSASI,
UNİVERSAL STANDARTLARI VƏ MƏNBƏLƏRİ****Z.H.ƏLİYEV, M.S.RƏHİMOVA***Bakı Dövlət Universiteti**aliyevzh@gmail.com**melek.rahimovafff@gmail.com**<https://orcid.org/0009-0009-3879-361X>*

Layiqli həyat hüququ kompleks sisteminə daxil olan əsas elementlərindən biri də sosial təminat hüququdur. Hüququn əsasında sosial müdafiə və sosial xidmətlər dayanır və onun realizəsi dövlətlər üçün pozitiv öhdəliklər yaradaraq cəmiyyətin hər bir üzvünün maddi vəziyyəti, yaşı, cinsi, sağlamlıq imkanları və s.-dən asılı olmayaraq onların layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasına yönələn akytiv fəaliyyət tələb edir. Əsas məqsədi sosial ədalət və sosial bərabərlik ilə yanaşı, sosial rifahı təmin etmək, habelə iqtisadi siyasəti adekvat çarələri ilə zənginləşdirmək, iqtisadiyyatdakı çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və sosial tarazlığı təmin etməkdən ibarət olan bu fəaliyyət son nəticədə vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təminatına yönəlir. Müvafiq hüquq nisbi xarakter daşıyaraq həm də dövlətlərin iqtisadi göstəriciləri, mövcud resurları və inkişaf tendensiyalarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məqalədə ətraflı tədqiq olunan sosial təminat hüququ, onun nəzəri və hüquqi bazası müvafiq hüququn həyata keçirilməsi və hərtərəfli, davamlı və adekvat olaraq tənziplənməsi istiqamətində olduqca zəngin resurs rolunu oynayır, sosial təminatın universal tendensiyaları ilk dəfə təsnifləndirilərək DİM Məqsədləri aspektindən araşdırılır, müəlliflər tərəfindən müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: Layiqli həyat hüququ, layiqli həyat səviyyəsi, sosial müdafiə, sosial xidmət, sosial müavinət, universal standartlar, beynəlxalq müqavilə, regional tənziplənmə.

I. Giriş

Layiqli həyat hüququnu araşdırarkən onun kompleks hüquq sistemi əmələ gətirdiyi və nisbi hüquq olaraq individual xarakter daşdığından şahidi oluruq. Bu hüquq sistemi özündə layiqli həyat səviyyəsinə çatmağın ən təməl vasitələrini birləşdirərək insanların ədalətli, təhlükəsiz və ləyaqətli şəraitdə yaşamasını şərtləndirir. Digər bir tərəfdən isə müvafiq sahədə yaranan ictimai

münasibətlərin xüsusi əhəmiyyətini dərk edən dövlətlər onlara hüquqi tənzimləmə yolu ilə normativ təsir göstərir və nəticədə ictimai münasibətlərin strukturu, demək olar ki, hüquq sistemi kimi sosial təminatın strukturunu təkrarlayır [37]. Fiziki, psixoloji, sosial və iqtisadi cəhətdən sağlam və azad olan şəxslər sosial təminat hüquqlarının realizəsində şəxsən məsuliyyət daşıyırlar. Müəlliflərdən bəziləri sosial təminat sahəsində insan hüquq və azadlıqlarının realizəsini insanın şərəf və ləyaqətinin hüquqi müdafiəsi ideyaları ilə əlaqələndirirlər [12, s. 87-88]. Baxmayaraq ki, onların müvafiq hüquqlarının təminatı dövlətlər üçün pozitiv öhdəliklər formalaşdıraraq həmin dövlətlər tərəfindən müəyyən fəaliyyətin həyata keçirilməsini və səmərəli siyasət formalaşdırılmasını labüd edir. Bu siyasət sosial aspektdən müvafiq sahənin inkişafı, şəxsin və sosial qrupların tələbatlarının təmin edilməsi və əlaqələndirilməsi ilə sıx bağlıdır [13, s. 37]. Başqa sözlə, sosial siyasətin əsas məqsədi sosial ədalət və sosial bərabərlik ilə yanaşı, sosial rifahı təmin etmək, habelə istisadi siyasəti sosial çalarlarla zənginləşdirmək, iqtisadiyyatdakı çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və sosial tarazlığın təmin edilməsindən ibarətdir [11, s. 46-47]. Bu siyasətin başlıca məqsədi rifah vəziyyətinin təminatı və rifah halının yüksəldilməsinə xidmət edir ki, bu da müvafiq aktiv fəaliyyətlərlə həyata keçirilir. Müəlliflər bunu dövlətin sosial funksiyası ilə əlaqələndirir və buna aşağıdakı formada tərif verirlər: Sosial funksiya – cəmiyyətin hər bir üzvünün maddi vəziyyətindən, yaşından, cinsindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq normal yaşayış səviyyəsinin təmin olunmasına yönələn dövlət fəaliyyətidir [10, s. 32]. Başqa sözlə, dövlətin sosial funksiyası dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş müavinətlər hesabına hər bir insan üçün azad və layiqli həyat səviyyəsinin təminatına yönəlmiş şərait yaradan, müxtəlif səbəblərə görə əmək münasibətlərinə daxil ola bilməyən şəxsləri müdafiə altına alan dövlət fəaliyyətidir [36, s. 113]. Bu funksiya azad, hüquqi dövlət istiqamətində birgə yaşayış qaydalarını və layiqli həyat səviyyəsini ifadə edir [10, s. 35].

II. Sosial müdafiə hüququ və onun növləri

Sosial xidmət institutu başlıca olaraq sosial alimentləşdirmə metodundan istifadə edir, çünki onun mənbəyini əsasən dövlət vəsaitləri təşkil edir [6, s. 7]. İdealistlər, hər kəs düzgün hərəkət edərsə, dövlətə ehtiyac olmaz fikrini müdafiə edirlər. Lakin qeyd olunmalıdır ki, sosial xidmət sahəsində dövlət təkbaşına deyil qurum və təşkilatlar habelə vətəndaşlarla birgə fəaliyyət göstərməlidir. Yalnız bu halda səmərəlilik əldə oluna bilər. Digər qrup müəlliflər isə iddia edirlər ki, minimum həyat səviyyəsinin təmin olunması üçün dövlətin vətəndaşlara verdiyi sosial hüquqlar layiqli həyat səviyyəsinin təminatına yönəlmiş tədbirlərdəndir [11, s. 38]. Biz bu fikirlə razılaşmırıq, layiqli həyatın yalnız minimal standartlarla deyil, ondan daha artıq təminat vasitələri və maliyyə vəsaitləri ilə realizə olunması daha ağılabatandır.

Təbii ki burada digər qurumlar, QHT-lər, özəl sektor və s. subyektlər tərəfindən sosial təminat mənbələrinin formalaşdırılması təqdirəlayiqdir. A.Y.Nekrasov qeyd edir ki, müvafiq subyektlər peşəkar ödənişli xidmətlərlə könüllü xidmətləri əlaqələndirir, onlar həmin xidmətləri əhaliyə bilavasitə, çətin inzibati prosedurlara əl atmadan təqdim olunmasını təmin edir, əhaliyə təxirəsalınmaz yardım göstərirlər. Bütünlükdə isə təminatın hansı mənbələr hesabına formalaşdırılmasından asılı olmayaraq o hər zaman ictimai xarakter daşıyır [1, s. 84].

Beynəlxalq sənədlərdə qeyd olunur ki, sosial təminatın tərkibinin yaranması üçün insanların üzləşdiyi gözlənilməz halların səbəbindən asılı olmayaraq hər hansı bir xəstəliyi, hamiləlik, həbs və onların arzuolunmaz nəticələri daxildir [30]. Yaşayış minimumunun özü isə iki növü fərqləndirilir: 1) Mənəvi və sosial tələbatlara yönəldilmiş sosial yaşayış minimumu; 2) qida, geyim, mənzil kimi fizioloji tələbatların ödənməsinə yönəldilmiş fizioloji yaşayış minimumu [2, s. 21].

Hüquq alimləri iddia edirlər ki, sosial təminat və onun ayrı-ayrı institutları sahəsində aparılan islahatların əsas məqsədi maliyyə problemlərinin həlli və qanunvericilikdə mövcud ədalətsizliklərin aradan qaldırılmasına yönəlidir. Lakin dövlət tərəfindən həyata keçirilən müvafiq islahatlar problemləri köklü həll etmir, həmin halları müəyyən müddətə aradan qaldıraraq onun təsirini azalda bilir [3, s. 51]. Layıqlı həyat hüququ sferasında ən çox müdafiəyə ehtiyac duyan şəxslər, heç şübhəsiz, əhalinin həssas qrupuna mənsub olan təbəqəsidir. Çünki onlar müvafiq sahədəki problemlərini təkbaşına həll etməyə qadir deyillər. Məhz buna görədir ki, həmin qruplar, yəni işsizlər, əlillər, ahıllar, uşaqlar, ailə başçısını itirmiş şəxslər, qaçqın və məcburi köçkünlər və s. insanların layiqli həyat səviyyəsini dövlət öz orqanları vasitəsilə təmin etməyə mükəlləfiyyətlidir. Sosial müdafiə aztəminatlı ailələrin öz tələbatlarına adekvat şəkildə mütənasib olan həyat səviyyəsinə malik olmadıqları və ya həmin mal və xidmətləri pul şəklində ifadə edilən yaşayış minimumu hesabına sərbəst şəkildə alması üçün iqtisadi şəraitə sahib olmadıqlarında formalaşır [4, s. 19].

Sosial təminat yalnız dövlət hesabına alimentar öhdəlikləri deyil, həm də insanların təməl ehtiyaclarına yönəlmiş vasitələri də nəzərdə tutur [1, s. 84]. Bu müdafiə mexanizmi obyektiv olaraq insanlar üçün spesifik hüquq – sosial müdafiə hüququnu formalaşdırır. Sosial təminat hüququ – insanın layiqli həyat səviyyəsinin layiqli və ləyaqətli, habelə tələbatlarına adekvat yönəlmiş maddi təminat hüququdur. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial təminat həm də imkansız və təcrid olunmuş şəxslərin qida, mənzil, adekvat həyat səviyyəsi, təhsil, sağlamlıq və s. əsas hüquqlarının həyata keçirməsinə imkan verən hüquqdur [39]. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının müavini olan Volker Türk 25 sentyabr 2023-cü ildə tədbirlərin birində öz çıxışında

qeyd edir: Sosial təminat hüququ o deməkdir ki, insanlar xəstələndikdə, yaralananda, hamilə olduqda, işsiz olduqda, təqaüdə çıxanda, əlilliyi olanda, bir sözlə, ehtiyacı olanda dəstək tapmaq imkanına malik olmalıdır. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsinin rəhbəri Pradeep Wagle isə sosial müdafiənin təmin edilməsi, inkişaf hüququ və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olunması, yoxsulluğun aradan qaldırılması və bərabərsizliklərin azaldılması istiqamətində mühüm addımlar olduğunu qeyd edir [38].

Sosial təminat hüququ ümumi və xüsusi hüquqlara bölünür [2, s. 9] və müəyyən bir sistem əmələ gətirir ki, bu da hüquq alimlərinin dili ilə desək, uzunmüddətli perspektiv üçün işləyən fəvqəladə və olduqca mürəkkəb bir münasibətlər topsunu təşkil edir [2, s. 7]. Sistemin səmərəli fəaliyyəti üçün bir sıra prinsipin mövcudluğu əsas şərtlərdəndir. Bu prinsiplər müvafiq sahədə ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının mahiyyətini və məzmununu özündə əks etdirən əsas başlanğıclar və ideyalardır [5, s. 20]. Onlar sosial xidmət qanunvericiliyinə nüfuz edərək onun daha mühüm xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir: 1) Dəstək prinsipi – burada ictimai birliklər və QHT-lər dövlətin bu sahədə olan funksiyalarından bəzilərini daşıyaraq ilkin dəstəyi göstərir, sonra dövlət fəaliyyətə keçir; 2) Sığorta prinsipi – sosial sığorta ödəmələri ilə sosial xidmət növlərinin həcmi arasında qarşılıqlı əlaqə və mövcud sahənin sığorta ödəmələri hesabına maliyyələşdirilməsi; 3) Təminat prinsipi – vergilər hesabına maliyyələşdirilmə; 4) Himayəçilik prinsipi – büdcə hesabına maliyyələşdirilmə; 5) Universallıq – sosial xidmətin ölkənin bütün əhalisinə şamil olunması; 6) Ümumilik – bütün sosial risk hallarını əhatə etməsi; 7) İdarəetmənin vahidliyi – tənzimləmə dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilir; 8) Göstərilən xidmətlərin eyniliyi – hər kəsə bərabər şamil olunmanı nəzərdə tutur və s. [5, s. 19]. Lakin bu ümumi prinsiplərdən başqa, sosial təminat qanunvericiliyi əsasında bu hüquq institutu üçün spesifik olan bir sıra prinsiplər də müəyyən olunmuşdur:

- Sosial xidmətin insanın layiqli həyat şəraitinə təminat verəcək səviyyədə mövcudluğu prinsipi;

- Sosial xidmət sahəsində profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi prinsipi; Ömürlük prinsipi [5, s. 21].

Bu prinsiplər vasitəsilə əhalinin sosial müdafiəsinin tərkibi aydınlaşdırılır və müvafiq sahədə mövcud təminatlar hesab edilən məhkəmə müdafiəsi hüququ, qanunların riayət edilməsinə nəzarət və s. təminatlar şərtləndirilir [7, s. 72-73].

Sosial sistemin strukturunda pensiya təminatı institutu, sosial müavinətlər və kompensasiya ödəmələri institutu, habelə tibbi yardım və müalicə institutları kimi bir sıra müstəqil yarım institutlardan ibarət müvafiq sabit

kompleks formalaşdırdığının da şahidi oluruz [6, s. 7]. Həmin institutlardan biri sosial xidmət sahəsidir, hansı ki bu hüquq münasibətlərinin yaranmasında əsas kimi sosial risklər, sosial hallar, çətin həyat şəraiti qəbul edilir, hansı ki bu zaman onun layiqli həyat səviyyəsi mövcud deyildir və layiqli həyat hüququ təmin olunmayacaqdır. Lakin bu hüquq münasibətlərinin formalaşmasında şəxsin iradə ifadəsi ilə bərabər və dövlət sosial müdafiə orqanının qərarı da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müvafiq sahədə tədqiqat işi aparən hüquq alimləri haqlı olaraq qeyd edirlər ki, sosial yardıma ehtiyacı olan şəxsin çətin vəziyyətə düşməsində təqsirli olub-olmamasından, habelə xəzinə vəsaitlərindən yardım istəyə bilmək üçün əvvəllər büdcəyə vergi ödəyib-ödəməməsindən asılı olmayaraq yaranır. Sosial xidmət üzrə hüquq münasibətləri ikitərəfli xarakter daşıyır. Bu münasibətlərdə bir tərəf dövlət, digər tərəf isə sosial yardıma ehtiyacı olan fiziki şəxs olur və onlar hər zaman bərabərhüquqludurlar. Müvafiq münasibətlərin spesifik cəhəti münasibətlər üçün subyektlərin xüsusi dairəsinin hər zaman xarakterik olması təşkil edir [6, s. 9].

Müəlliflər sosial xidmət üzrə hüquq münasibətlərini hüquqi təbiəti etibarilə qeyri-müqavilə xarakterli sosial öhdəlik hüquq münasibətlərinə aid edir və onları qüvvədə olma müddətinə görə isə üç qrupa ayırırlar:

- 1) Vəzifələrin birdəfəlik icrası ilə xitam olunan hüquq münasibətləri;
- 2) Zamana görə qüvvəsinin mütləq müddəti müəyyən edilmiş hüquq münasibətləri;
- 3) Zamana görə qüvvəsinin qeyri-müəyyən olduğu hüquq münasibətləri [6, s. 8-9].

Müvafiq hüququn realizəsi prosesində vətəndaşlara müəyyən sosial müavinətlərin təyin olunması vacib prosedur qaydalarındandır. Sosial müavinətlər – tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqının kompensasiyası və ya bərpası məqsədilə verilən və ya əlavə maddi yardım məqsədi daşıyan, habelə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş sabit çərçivələrə və şərtlərə malik aylıq və ya birdəfəlik pul məbləği formasında sosial dəstəkdir. Həmin müavinətlərin təsnifatı isə tədqiqatçılar tərəfindən müvafiq müavinətin məqsədinə, ödənilmə müddətinə, ödənilmə mənbələrinə, bu müavinəti alan vətəndaşların kateqoriyası və digər meyarlara görə təsnifləndirilir [2, s. 61-62]. Lakin bu müavinətlərin ödənməsi və sosial dəstəyin göstərilməsi üçün müvafiq prosedur şərtləri ödənməlidir. Bəs kimlər, daha doğrusu vətəndaşların hansı kateqoriyasına daxil olan fiziki şəxslər sosial müdafiə və sosial müavinət almaq hüquqlarına malikdirlər? Hər bir dövlət üçün daxili normalara uyğun olaraq onun yurisdiksiyası altında olan vətəndaşlarının qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyi və ya əliliyi olduqda, ailə başçısını və ya əmək qabiliyyətini itirdikdə, işsiz olduqda və s. hallarda müvafiq hüquqları yaranır. Habelə, bu əsaslar sosial müavinətlərin növlərinin fərqləndirilməsində də əsas rol oynayır. Müxtəlif ölkələrin qanunvericilik aktlarına nəzər sal-

dıqda aşağıdakı sosial müavinət növlərinin mövcudluğunun şahidi oluruq:

- Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət;
- İşsizlik müavinəti;
- Dövlət qulluqçularına ödənilən ömürlük müavinət;
- Yaşa görə müavinət;
- Əlilliyə görə müavinət;
- 16 yaşadək əlil uşaqlara müavinət;
- Ailə başçısının itirilməsinə görə müavinət;
- Müəyyən şəxslərin 16 yaşadək (ümumtəhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 18 yaşadək) uşaqlarına müavinət;
- Valideynini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum uşaqların qəyyum və himayəçilərinə müavinət;
- Bir yaşadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət;
- Uşağın anadan olmasına görə müavinət;
- Dəfn üçün müavinət;
- Məsul şəxs tərəfindən verilən müavinət və s.

Müəlliflər, həmçinin sosial xidmətin bir sıra növlər üzrə təsnifatını da aparırlar. A.L.Blaqodirin sosial xidmətin vətəndaşların sosial hüquqlarını əhatə edən klassik və qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarını əhatə edən qeyri-klassik növünü fərqləndirir. E.Q.Tuçkova və M.L.Zaxarov sosial xidməti ən mühüm, dolay və qeyri-mühüm növlərə ayırırlar. M.O.Buyanov sosial xidmətin növ bölgüsünü xidmət görən və xidmət göstərən subyektlərə, şərtlərinə, formasına, həcminə görə fərqləndirməyi təklif edir. Prof. M.N.Əliyev sosial xidmətin evdə sosial xidmət, yarımstasionar sosial xidmət və stasionar sosial xidmət kimi üç növünü ayırır. Digər qrup müəlliflər isə növlər sırasına təcili sosial xidmət növünün daxil edilməsini təklif edirlər [9, s. 151].

III. Sosial müdafiə hüququnun universal standartları

Sosial təminat hüququnun universal standartları Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) tərəfindən Konvensiya və ya Tövsiyələr formasında qəbul edilərək müvafiq sahədə beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış standartları müəyyən edir, sosial təminat siyasətini və texniki məsləhətlərini istiqamətləndirən əsas istinadlar hesab olunur. Sosial təminat standartları dövlətlərin təkmilləşdirilmiş və genişləndirilmiş sosial müdafiə siyasətlərinin təmin edilməsi üçün yaxşı təcrübələrə və innovativ yollara əsaslanaraq unikallığı ilə seçilir [15, s. 8].

BƏT tərəfindən aşağıdakı səkkiz Konvensiya və doqquz Tövsiyədə sosial müdafiə sahəsində müasir beynəlxalq standartları müəyyən edilir:

- 1944-cü il tarixli 67 saylı Gəlir Təminatı Tövsiyəsi;
- 1944-cü il tarixli 69 saylı Tibbi Yardım Tövsiyəsi;

- 1952-ci il tarixli 102 sayılı Sosial Təminat (Minimum Standartlar) Konvensiyası;
- 1962-ci il tarixli 118 sayılı Müalicə Bərabərliyi (Sosial Təminat) Konvensiyası;
- 1964-cü il tarixli Məşğulluğa görə zədələrə görə müavinətlər haqqında 121 sayılı Konvensiya və Məşğulluğa görə zədələrə görə müavinətlər haqqında 1964-cü il tarixli 121 sayılı Tövsiyə;
- 1967-ci il tarixli Əlillik, qocalıq və sağ qalanlara müavinətlər haqqında 128 sayılı Konvensiya və 1967-ci il tarixli 131 sayılı Tövsiyə;
- 1969-cu il tarixli 130 sayılı Tibbi Qulluq və Xəstəlik Müavinətləri Konvensiyası və 1969-cu il tarixli 134 sayılı Tibbi Qulluq və Xəstəlik Müavinətləri Tövsiyəsi;
- 1982-ci il tarixli 157 sayılı Sosial Təminat Hüquqlarının Saxlanması Konvensiyası və 1983-cü il tarixli 167 sayılı Sosial Təminat Hüquqlarının Saxlanmasına dair Tövsiyə;
- 1988-ci il tarixli 168 sayılı Məşğulluğun təşviqi və işsizliyə qarşı müdafiə haqqında Konvensiya və 1988-ci il tarixli 176 sayılı Məşğulluğun təşviqi və işsizliyə qarşı müdafiə haqqında Tövsiyə;
- 2000-ci tarixli 183 sayılı Analığın Mühafizəsi Konvensiyası və 2000-ci tarixli 191 sayılı Analığın Mühafizəsi haqqında Tövsiyə;
- 2012-ci il tarixli 202 sayılı Sosial Müdafiə Mərtəbələri Tövsiyəsi.

Layihəli həyat hüququ sisteminə daxil olan digər hüquqlar kimi sosial müdafiə hüququnun özünə xas müvafiq spesifik əlamətləri vardır ki, yalnız həmin faktorlar ödəniləndiyi zaman bu hüququn tam varlığından danışa bilərik:

- Əlçatanlıq – vətəndaşların sosial dəstək subyektlərinə heç bir ayrı-seçkilik edilmədən və xüsusi ehtiyaclar nəzərə alınmaqla fiziki və iqtisadi əlçatanlığını bildirir;
- Müəyyənlik – sosial təminat hüququnun insan həyatının müəyyən mərhələsində üzləşilən konkret sosial-iqtisadi münasibətlər zamanı yarandığı və mövcud həyati problemlərin və ya arzuolunmaz nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəldiyini bildirir;
- Yumuşaqılıq – sosial təminat hüququnun tövsiyə xarakteri daşıyaraq əsas müddələrdə məsləhətvericilik, layihəli həyat, ədalətli və uyğun həyat şəraiti və s. formalarda ifadə olunduğunu bildirir;
- Asılılıq – sosial təminat hüququnun onu həyata keçirəcək dövlətin sosial iqtisadi göstəricilərindən, inkişaf tendensiyasından, mövcud ehtiyatlarının vəziyyətindən asılılığı deməkdir;
- Müvafiqlik – bu hüquqları yaranan şəxslərin dəqiq çərçivəsinin qanunvericilik tərəfindən müəyyən olunmasının vacibliyini vurğulayır;
- Keyfiyyət – bu hüquqa malik olan şəxslərin əldə edə biləcəkləri sosial dəstəyin səviyyəsini bildirir;
- İştirakçılıq – sosial təminat hüququ yaranan şəxslərin sosial dəstək əldə

etmək üçün müəyyən fəaliyyətini nəzərdə tutur;

- Uyğunluq – uyğunluq müddəti, şərait, vəziyyət, sosial təminatın növü və s. daxil olmaqla hüquq şərtlərini bildirir;
- Məsuliyyətlik – dövlətlər tərəfindən müavinətlərin və sosial dəstəyin lazımı səviyyədə təmin edilməsi və sosial təminat sistemlərinin düzgün tənzimlənməsi üçün ümumi məsuliyyəti nəzərdə tutur;
- Dəqiqlik – sosial dəstək və müavinətlərin müddəti və gözləmə müddəti, qədəri, miqdarını bildirir [15, s. 8];
- Əlaqəlilik – sosial təminat hüququnun digər sosial və iqtisadi hüquqlarla qarşılıqlı əlaqəsi və bağlılığını bildirir [19, para. 59];
- Mövcudluq – indiki və gələcək nəsillər üçün müvafiq sosial risklər və gözlənilməz hallar baş verdikdə müavinətlərin ödənilməsini, habelə qanunla müəyyən edilmiş və dövlət orqanlarının məsuliyyəti altında dayanıqlı sosial təminat sistemi və onu təşkil edən sxemlərin var olmasını bildirir [19, para. 11];
- Əhatəlilik – Sosial təminat sisteminin nəzəriyyə və praktikada sosial təminatın doqquz əsas sahəsi üçün sosial dəstəyi tam əhatə edərək səhiyyə, xəstəlik, qocalıq, işsizlik, əmək zədəsi, ailə və uşaq dəstəyi, analıq, əlillik, sağ qalanlar və yetimlər üçün dəqiq meyarları nəzərdə tutur [19, para 12-21].

Yuxarıda sadalanan əsas göstəricilərdən başqa, sosial dəstək üçün uyğun şərtlər ağılabatan, mütənasib və şəffaf olmalı, sosial sığorta haqları və sistemin digər xərcləri hamı üçün münasib müəyyənləşdirilməlidir. Sistem daxilində mövcud benefisiarlar sistemin idarə olunmasında iştirak edə bilməli və onların adekvat fayda əldə etmələri təmin olunmalı, əhalinin müəyyən qruplarının xüsusi ehtiyaclarına onların da çıxış imkanını təmin etmək üçün lazımı qaydada nəzərə alınmalıdır [19, para 23–27].

Təbii ki, nəzər saldığımız universal standartlar ümumi xarakter daşıyır. Nəzərə almaq lazımdır ki, insanların bir ölkədən digərinə getməsinə zamanı əmək fəaliyyəti, habelə digər münasibətlər prosesində əldə olunan sosial ödəmələr hüququnun saxlanılması məsələləri üzrə milli qanunvericiliyin harmonizasiyası və kodifikasiyasında habelə daimi yaşayış yeri olan ölkənin dəyişməsi zamanı konkret təminat növlərində və yaxud müavinətlərin ödənilməsində fərqlər müşahidə oluna bilər [12, s. 87].

Bundan əlavə, onlar sosial təminatın kollektiv təşkili, maliyyələşdirilməsi və idarə edilməsinin ümumi qaydalarını, habelə milli sistemlərin yaxşı idarə olunması prinsiplərini də müəyyən edilmişdir. Müvafiq standartlar aşağıdakı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə birbaşa təsir göstərir:

- Milli sosial təminat siyasəti və strategiyasının işlənilib hazırlanması;
- Milli sosial inkişafın təhlükəsizliyi və dayanıqlılığının təmin olunması;
- Sosial təminat sxemlərinin tənzimlənməsi və parametrik düzəlişləri;
- Səmərəli müraciət, icra və uyğunluq mexanizmlərinin yaradılması və

həyata keçirilməsi;

- Sosial təminatın yaxşı idarəsi, bu istiqamətdə inzibati və maliyyə strukturlarının təkmilləşdirilməsi;
- Beynəlxalq və regional öhdəliklərin təminatı çərçivəsində Layiqli Əmək üzrə Ölkə Proqramlarının həyata keçirilməsi;
- Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 1, 3, 5, 8, 10 və 16-cı məqsədlərə nail olmaq məqsədilə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi [15, s. 7].

Müvafiq standartlar üç nəsil üzrə təsniflənirlər: 1) Birinci nəsil standartlar BƏT-nin yaradılmasından İkinci Dünya müharibəsinin sonuna qədər qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərdə öz əksini taparaq konkret fəaliyyət sahələri, həmin sahələr üçün icbari sosial sığorta sistemlərinin yaradılması və işçilərin əsas kateqoriyalarını əhatə edir; 2) İkinci nəsil standartlar 102 sayılı Konvensiyada öz əksini taparaq bütün gözlənilməz halları və bütün işçiləri əhatə edərək vahid sosial təminat sistemi daxilində müxtəlif sosial müdafiə sxemlərini birləşdirir və əlaqələndirir; 3) Üçüncü nəsil standartlar 102 sayılı Konvensiyadan sonra qəbul edilmiş sənədlərdə yer alır və özündən əvvəlki meyarları daha təkmilləşdirilmiş səviyyədə qoruyaraq birinci nəsil standartlara yenidən nəzər salmağı təklif edir [15, s. 7].

IV. Sosial təminat hüququnun müqavilə əsası

Sosial təminat hüququ sahəsində mövcud olan beynəlxalq normalar sosial təhlükəsizliyi hər bir insana məxsus əsas sosial hüquq kimi tanıyır. Bu sahədə münasibətləri tənzimləyən müasir hüquq mənbələrinin üç səviyyəsi fərqləndirilir:

- Ümumdünya səviyyəsi – BMT və onun ixtisaslaşmış qurumu olan BƏT tərəfindən sosial təminat sahəsində qəbul edilmiş universal aktlar;
- Regional səviyyədə – sosial təminat sahəsində yarım sistem yaradaraq bir sıra regionlar üzrə ayrılıqda formalaşdırılır;
- İkitərəfli və ya lokal səviyyədə (müqavilə əsası) – sosial təminat sahəsində qəbul edilmiş dövlətdaxili aktları və ya ikitərəfli müqavilələri nəzərdə tutur.

Lakin fikrimizcə, müasir beynəlxalq hüququn formalaşmasında yumşaq hüquq normaları da nəzərə alınmalı və müvafiq Tövsiyələrin müddəaları tədqiq edilməlidir. Çünki layiqli həyat hüququ kontekstindən araşdırdığımız sənədlər bu istiqamətdə olduqca zəngin meyarlara sahibdir.

A. Sosial təminat hüququnun beynəlxalq müdafiə vasitələri

Sosial təminat hüququ bir sıra universal insan hüquqları sənədlərində öz əksini tapmışdır. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin Preambulasında daha geniş azadlıqda sosial tərəqqiyə nail olmaq və daha yaxşı həyat standartlarını təşviq etmək əsas məqsədlər sırasında sadalanır [31]. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 22-ci maddəsində hər kəsin cəmiyyətin üzvü kimi

sosial təminat hüququna malik olduğu, onun ləyaqəti və şəxsiyyətinin sərbəst inkişafı üçün zəruri olan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq yolu və hər bir dövlətin təşkilatına və resurslarına uyğun olaraq həyata keçirmək hüququ daşdığı birbaşa olaraq bəyan edilir. Bundan başqa, Bəyannamənin 25-ci maddəsində layiqli həyat hüququnun müddəalarını da bu qəbilə aid edərək sosial xidmətlər, işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq və ya ondan asılı olmayan şəraitdə dolanışıq imkanlarının digər çatışmazlığı hallarında təminat hüququ, habelə maddənin 2-ci bəndində nikahdan və ya nikahdan kənar doğulan bütün uşaqlar eyni sosial müdafiədən istifadə etmək hüququ nəzərdə tutulur [32]. Sosial, İqtisadi və Mədəni Hüquqlar haqqında 1966-cı il Paktının 9-cu maddəsində Paktın iştirakçısı olan dövlətlərin yurisdiksiyaları altında olan hər kəsin sosial təminat, o cümlədən sosial sığorta hüququnu tanıdıqları qeyd edilir [29]. Həmçinin Paktıda iştirak edən dövlətlər, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün bütün sosial-iqtisadi hüquqların minimum səviyyəsini təmin etməyə borcudurlar [34, s. 19].

Yuxarıdakı universal sənədlərdən başqa, sosial təminat hüququ BMT-nin xüsusi əhali qruplarının hüquqlarını müəyyən edən hüquqi sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, 1979-cu il tarixli Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 11-ci maddəsinin 1-ci bəndinin e yarım bəndində qadınların sosial təminat hüququ, xüsusən pensiya, işsizlik, xəstəlik, əlillik, qocalıq və digər əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarında, habelə ödənişli məzuniyyət hüququnu, 11-ci maddənin 2-ci bəndinin b yarım bəndində əvvəlki iş yerini, stajını və ya sosial müavinətlərini itirmədən ödənişli və ya müqayisə olunan sosial müavinətlərlə analıq məzuniyyəti tətbiq etməsi, 14-cü maddənin 2-ci bəndinin c yarım bəndində isə sosial təminat proqramlarından birbaşa faydalanmaq hüquqları nəzərdə tutulur [16].

Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il tarixli Konvensiyanın 26-cı maddəsinin 1-ci bəndində hər bir uşağın sosial təminatdan, o cümlədən sosial sığortadan faydalanmaq hüququ, 2-ci bəndində uşaqlar üçün müavinətlər, lazımı hallarda onların saxlanması görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin resursları və şəraiti, habelə uşaq tərəfindən və ya onun adından edilən müavinətlər üçün müraciətə aid mülahizələr təsbit edilir [17].

Bütün Əməkçi Miqrantların və Onların Ailələrinin Hüquqlarının Müdafiəsi haqqında 1990-cı il Konvensiyasının 27-ci maddəsinin birinci bəndi əməkçi miqrantlar və onların ailə üzvlərinin gəldikləri dövlətin qanunvericiliyi daxilində vətəndaşlarla eyni sosial təminat hüquqlar daşdığı, 2-ci bəndində isə qanunvericilik həmin şəxslərə müavinət almağa icazə vermədikdə, oxşar şəraitdə olan vətəndaşlara verilən rəftar əsasında həmin hüquqları əldə etmək şərtlərini nəzərdə tutur [28].

Əlillərin Hüquqları haqqında 2006-cı il Konvensiyasının 28-ci maddəsində əlil şəxslərin sosial təminat hüquqlarının müddəaları yer almışdır [17].

Sosial təminat sahəsinin obyektiv tənzimlənməsi məqsədilə Sosial, İqtisadi və Mədəni Hüquqlar haqqında 1966-cı il Paktının icrasına nəzərət edən İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə tərəfindən 2008-ci ildə Sosial təminat hüququna dair 19 sayılı Ümumi Şərh vermişdir [19]. Şərh sosial təminat hüququnun realizəsi istiqamətində əvəzsiz mənbə hesab edilir.

B. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı çərçivəsində sosial təminat hüququnun koordinasiyası və qəbul edilmiş aktlar

Qeyd olunmalıdır ki, dövlətdaxili sosial təminat sistemlərinin yaradılmasında BƏT tərəfindən qəbul edilmiş aktlar xüsusi əhəmiyyəti ilə seçilir. Sosial təminat sahəsindəki münasibətləri nəzəri cəhətdən koordinasiya edən mühüm orqan kimi o 1919-cu ildə yarandığı gündən bu günədək müvafiq sahədə 31 Konvensiya, Tövsiyyə və digər sənədlərlə bu sahədə ən çox məcburi sənəd hazırlayan beynəlxalq qurum kimi müəyyənləşdirilmişdir. Təşkilatın Konstitusiyasının Preambulasında işçinin əmək fəaliyyəti nəticəsində yaranan xəstəlik və xəsarətlərdən qorunması, uşaqların, gənclərin və qadınların adekvat sosial hüquqları, qocalıq və zədələnmələrin təmin edilməsi onun əsas mandatlarından hesab olunur və sosial təminat hüququnu hamıya məxsus hüquq kimi tanıyır [23]. BƏT Konstitusiyasını tamamlayan 1944-cü il tarixli Filadelfiya Deklarasiyasının 3-cü maddəsinin f və h bəndləri sosial ədalətin bərpa edilməsini təşkilatın əsas məqsədi müəyyən edir və bu istiqamətdə müvafiq vəzifələr müəyyən edir [24]. Onun fəaliyyət istiqamətləri üç formada cərayan edir: 1) Müvafiq normaların hazırlanması; 2) həmin normaların qəbulu və dövlətlər tərəfindən ratifikasiyası; 3) həmin beynəlxalq normalara riayət olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi.

Xüsusilə sosial təminat standartlarını müəyyən edən və ümumdünya sosial təminat əhatəsi və hərtərəfli sistemlər adlı yeni mərhələnin başlanğıcını qoyan 1952-ci il tarixli 102 sayılı əlamətdar Konvensiyada sosial təhlükəsizliyin bütün doqquz sahəsi üçün dünya səviyyəsində razılaşdırılmış sosial təminatın universal standartlar sadalanmışdır. Konvensiya BƏT-in sosial təminat sferasında aparıcı aktı kimi çıxış edərək bu sahənin prinsiplərinin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tərifini təcəssüm etdirir və doqquz sosial təminat vəziyyəti olan tibbi baxım, xəstəlik, işsizlik, qocalıq, əmək xəsarəti, ailə məsuliyyətləri, analıq, əlillik və sağ qalma istiqamətində dövlətlərin öhdəliklərini [30], əsas sosial risklər baş verdiyi zaman ödəmələrin əhatə dairəsi, onların ödənilməsi şərtləri və miqdarı [12, s. 90], habelə bu sahədə digər bir sıra müvafiq münasibətləri tənzimləyir, şəxsi sığortanın əhatə dairəsi məşğulluq strukturunda və üzv dövlətlərin sosial-iqtisadi vəziyyətində, habelə dövlət daxilində müxtəlif kateqoriyalı rezidentlər arasında fərqləri nəzərə alan alternativlər müəyyən edir. Lakin bu sənədin əsas

çatışmazlığı hər bir sahədə üzv dövlətlərə öz əhalisinin yalnız müəyyən hissəsini əhatə etmək imkanı verməsi idi.

Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında BƏT-in 1962-ci il tarixli 117 sayılı Konvensiyasında Sosial siyasətin başlıca məqsədləri müəyyən olunmuş və o cəmiyyətin rifahı və iqtisadi inkişafının təminatı sahəsində mühüm vasitə elan olunmuşdur.

Bundan başqa, müvafiq hüququn müddəalarına BƏT tərəfindən qəbul edilmiş bir sıra aktlarda da rast gəlinir. 1962-ci il tarixli 118 sayılı Müəlicə Bərabərliyi (Sosial Təminat) Konvensiyası miqrant işçilərin sosial təminat hüquqları əhatəli öz əksini tapmış, dövlətlərin öz vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə qarşılıqlıq prinsipinə əsasən, Konvensiyanı digər ratifikasiya edən dövlətlərin vətəndaşlarına bərabər rəftarı nəzərdə tutur, xaricdə müavinətlərin verilməsi prinsipinin müddəalarını müəyyən edirdi. Əməkçi miqrantların sosial təminatına bərabər rəftar prinsipi aspektindən nəzəri tamamlanmasını isə məhz 1982-ci il tarixli 157 sayılı Sosial Təminat Hüquqlarının Saxlanması Konvensiyası və ona uyğun 1983-cü il 167 sayılı Tövsiyədə müşahidə edirik. 157 sayılı Konvensiya ümumi, xüsusi, ödənişli, ödənişsiz, habelə qanunvericiliklə işəgötürənlərin üzərinə qoyulan öhdəlikləri, ikitərəfli və ya çoxtərəfli sosial təminat müqavilələrinin bağlanması hallarını nəzərdə tutur, 167 sayılı Tövsiyə isə sosial təminat müqavilələrinin bağlanması üçün nümunəvi müddəaları – müvafiq hüquqlarının qorunması və müavinətlərin verilməsi qaydasını, ikitərəfli və ya çoxtərəfli sosial təminat vasitələrinin əlaqələndirilməsi üzrə saziş nümunəsini təqdim edir. 1964-cü il tarixli 121 sayılı Əmək xəsəratəi ilə bağlı müavinətlər haqqında Konvensiyada istehsalat qəzası anlayışına daxil olan iş prosesində baş verən bədbəxt hadisələr və ya peşə xəstəliyi nəticəsində yaranmış mövcud münasibətləri tənzimlənir, üç növ müavinət olan tibbi yardım, əmək qabiliyyətinin itirilməsi (əlillik) zamanı nağd pul müavinəti və ailə başçısının ölümü ilə bağlı pul müavinətini nəzərdə tutur. Konvensiyaya uyğun olaraq qəbul edilən 121 sayılı Tövsiyədə müvafiq hadisələr zamanı sosial təminat hüquqları yaranmış şəxslərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsini və pul müavinətlərinin artırılması tövsiyə edilir. Əlillik, Qocalıq və Ailəni itirənlərə Müavinətlər haqqında 1967-ci il 128 sayılı Konvensiyada isə uzunmüddətli müavinətlər olan əlillik, qocalıq və ailə başçısını itirməyə görə nəzərdə tutulmuş müavinətlərin dəqiq çərçivələri və şərtləri müəyyən edilir, onu müşayiət edən 131 sayılı Tövsiyədə isə milli sxemlər çərçivəsində əhatə edilməli olan gözlənilməz halların tərfi genişləndirilir. Tibbi Qulluq və Xəstəlik Müavinətləri haqqında 1969-cu il 130 sayılı Konvensiyada hərtərəfli tibbi sığorta sistemlərini, hər cür müavinətlər sahəsini əhatə edərək 102 sayılı Konvensiyadanın müddəalarını tamamlayır. 130 sayılı Konvensiyaya uyğun qəbul edilmiş 134 sayılı Tövsiyə tibbi müavinətlər, onların növü, əhatə dairəsini müəyyən edir, şərti müddət

olmadan tibbi və xəstəlik müavinətlərinin təmin edilməsini tövsiyə edilir. Məşğulluğun təşviqi və işsizliyə qarşı müdafiə haqqında 1988-ci il 168 sayılı Konvensiyada dövrü ödənişlər şəklində müavinətlərin verilməsi yolu ilə işsizlərin müdafiəsi və məşğulluğun təşviqi əsas məqsədlər olaraq bəyan edilir, işsizlik halında minimum əmək haqqının 50 faizi həcmində müavinətlərin verilməsi ilə yanaşı, həm də işsizlikdən müdafiə sistemi və məşğulluq siyasətini əlaqələndirmək üçün müvafiq addımlar istiqamətində fəaliyyətlər yer alır. Konvensiyaya uyğun qəbul edilmiş 176 sayılı Tövsiyə işsizlərin yaşını, keçmiş məşğuliyyəti üzrə iş stajını, əldə etdiyi təcrübəni, işsizlik müddətinin və əmək bazarının vəziyyətini nəzərə almaqla, iş axtaranlar üçün işin uyğunluğunun qiymətləndirilməsi ilə bağlı təlimatı özündə əks etdirir. 1994-cü il 67 sayılı Tövsiyədə əmək qabiliyyətsizli, ailə başçısının itirilməsi, haqqı ödənilən iş əldə etmək qabiliyyətinin olmaması səbəbindən əlillərin mümkün qədər sosial sığorta və ya qanunla müəyyən olunmuş hallarda və məbləğdə müavinət almaq hüquqları təmin edilir. Analığın Mühafizəsi haqqında 2000-ci il 183 sayılı Konvensiya işləyən qadınlar üçün hamiləlik, doğuş və digər nəticələr üçün sığorta münasibətləri müəyyən edərək analıq müavinəti, tibbi müavinəti, ana südü ilə qidalandırmaq üçün iş fasilələri hüququnu, sağlamlığın qorunması, məşğulluğun qorunması və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və s. halları nəzərdə tutur. Analığın Mühafizəsi haqqında 191 sayılı Tövsiyədə isə daha yüksək müavinət və ödənişli analıq məzuniyyətinin daha uzun müddətli müddələri öz əksini tapır. 1944-cü ildə qəbul edilmiş 67 sayılı Gəlir Təhlükəsizliyi və 69 sayılı Tibbi Yardım Tövsiyələri birlikdə sosial təminat sistemləri üçün plan hesab edilərək yoxsulluğun qarşısının alınması və sosial təminatın doqquz klassik qolunun hər biri üçün gəlir təminatı və tibbi yardımın qorunması sistemi formalaşdırır.

2001-ci ildə sosial təminat Beynəlxalq Əmək Konfransı (BMK) tərəfindən əsas insan hüququ kimi yenidən təsdiqlənərək onun ehtiyac sahibi hər kəsə aid edilməsi qərara alındı [26]. Təşkilat tərəfindən 2003-cü ildə Sosial Təminat və Hamı üçün Əhatə üzrə Qlobal Kampaniya başlandı, 2008-ci ildə ədalətli Qloballaşma üçün Sosial Ədalət haqqında BƏT Bəyannaməsi qəbul edildi və Layiqli Əmək Gündəliyi çərçivəsində sosial təminatın müvafiq müdafiəyə ehtiyacı olan hər kəsə şamil edilməsi öhdəliyi müəyyən olundu, 2009-cu ildə sosial müdafiə siyasətinin həlledici rolunu qəbul edilərək Qlobal İş Paktı ölkələri üçün əsas sosial müdafiə zəminindən şərait yaratmaq öhdəliyi müəyyən olundu. Yalnız bundan sonra 2011-ci ilin iyununda sosial təminat sistemlərinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə BƏT-nin strategiyasını müəyyən edən Qətnamə və Nəticələr qəbul edildi [22, para. 31]. Lakin haqlı olaraq qeyd edilməlidir ki, BƏT-nin sosial təminat strategiyası 2012-ci ilin iyununda qəbul edilmiş Sosial Müdafiə Mərtəbələri adlı 202 sayılı Tövsiyəsi ilə tamamlanmışdır. 102 sayılı Konvensiya əsasında 2012-ci ildə XXI əsrin ilk

beynəlxalq sosial müdafiə standartı olan və sosial təminatdakı boşluqların aradan qaldırılması və hərtərəfli sosial təminat sistemlərinin yaradılması məqsədilə hər kəsin sağlamlıq və ləyaqətlə yaşaması üçün istifadə etməli olduğu sosial müdafiə səviyyələrinin əsas sosial təminatlarını müəyyən edən ilk beynəlxalq sənəd olan 202 sayılı Sosial Müdafiə Mərtəbələri Tövsiyə qəbul edilmişdir. Sənəd dövlətləri prioritet kimi sosial müdafiə mərtəbələrinin həyata keçirilməsi ilə ən azı minimum müdafiə səviyyələri ilə universal əhatəyə nail olmağa və daha yüksək səviyyəli mühafizəni təmin etməyə səsləyirdi. Müvafiq Tövsiyə sosial müdafiənin insan ləyaqəti, sosial birlik, bərabərlik, sosial ədalət, eləcə də davamlı sosial və iqtisadi inkişafın möhkəmləndirilməsində həlledici roluna dair yeni beynəlxalq konsensusu özündə təcəssüm etdirir. Yüksək aktuallığı, ictimai təsiri irəli sürülən məqsədlərin qərarlılığına görə dünya ictimaiyyəti onu tanıdı, nəticədə 2015-ci ildə qəbul edilmiş Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030 Gündəliyi çərçivəsinə daxil edilməsinə zəmin yaratdı. Sosial müdafiə mərtəbələri insanların həyat dövrü boyu ləyaqətlə yaşaması, əsas səhiyyə xidmətinə effektiv çıxışı və əsas gəlir təhlükəsizliyini təmin edən əsas sosial təminatlardan biri kimi ictimaiyyətdə əks səda doğurdu [20]. Sənəddə milli çərçivələrdə sosial təminatın realizəsi ən azı minimum səviyyələrdə gəlir təhlükəsizliyini və əsas səhiyyə xidmətlərinə üfqi ölçü çıxışı təmin etməklə dövlətlərin yurisdiksiyaları altında olan vətəndaşların universal müdafiəsinə, habelə adekvat sosial təminat sistemlərinin qurulmasına və dayanıqlılığınə yönəlməsi məsələsi də öz əksini tapır [25].

Müvafiq sahənin tənzimlənməsi məqsədilə 2019-cu ilin iyununda BƏT-nin bütün üzvlərinin mötəbər bəyanatı kimi Yüzlillik Bəyannaməsi qəbul edildi. 2019-cu il Bəyannaməsinin I bəndinin D yarım bəndində kainatın gələcəyinin insan mərkəzli yaşamasını daha da inkişaf etdirməklə sosial ədalət üçün konstitusiyaya mandatı yaratdığını, II bəndin A bəndində (XV) adekvat, dayanıqlı və iş dünyasındakı inkişafı uyğunlaşan sosial müdafiə sistemlərini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək, III bəndinin A yarım bəndində hərtərəfli və davamlı sosial müdafiəyə universal çıxış bəyan edilir [21].

Sosial təminata birbaşa tənzimləyən yuxarıdakı sənədlərdən başqa, BƏT tərəfindən dolayısıyla sosial təminata istinad edən bir sıra Konvensiya və Tövsiyələr də qəbul etmişdir. Qeyri-rəsmi İqtisadiyyatdan Formal İqtisadiyyata Keçid haqqında 2015-ci il 204 sayılı Tövsiyə qeyri-rəsmi iqtisadiyyatdan formal iqtisadiyyata keçidin asanlaşdırılması, bu sahədə işçilərin müdafiəsi məsələləri geniş əks olunur. 2011-ci il tarixli 189 sayılı Ev İşçilərinin Konvensiyası və eyniadlı 201 sayılı Tövsiyə isə ev işçilərinin ümumi işçilərə şamil olunanlardan daha az əlverişli olmayan şəraitdən istifadə etmələrini təmin etmək üçün müvafiq fəaliyyətlərin tətbiqi yer alır. 2017-ci il tarixli 205 sayılı Sülh və Möhkəmlilik naminə Məşğulluq və Layıqlı Əmək Tövsiyə də sosial müdafiənin böhranların qarşısının alınması və bu sahədə dayanıqlılığın

yaradılması sahəsində mühüm mənbə rolunu oynayır.

Müəlliflər Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş sosial təminat sahəsini əhatə edən müvafiq sənədlərin təhlili zamanı həmin sənədlərdə istənilən iqtisadi şəraitdə tətbiq edilmək üçün müvafiq olan sosial sığortanın əsas müddəaları müəyyən etməyin mümkünlüyünü qeyd edir və bu cür beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqini ölkədə sosial sığortanın müvəffəqiyyətli inkişafı üçün çox əhəmiyyətli hesab edirlər [2, s. 51].

BƏT tərəfindən 2017-ci ildə Cenevrədə Sosial Müdafiə Hesabatı 2017–2019 təqdim edilmişdir. Hesabatın əsas məzmununu dünya ölkələrində sosial müdafiə sistemlərinin mövcud vəziyyəti, onların əhatə dairəsi, təmin edilən müavinətlər və həyat dövrü yaşamasına əsaslanan xərclərin hərtərəfli qiymətləndirilməsi və s. təşkil edirdi [33, s. 6].

C. Sosial təminat hüququnun regional müdafiə vasitələri

Sosial təminat sferasında da mövcud olan regional mexanizmlər və əlaqələndirmə alətləri universal müqavilələrə və BƏT standartlarına uyğun olaraq formalaşır. Bütün regionlar üzrə cüzi fərqliliklər müşahidə olunsa da, lakin son nəticədə onların hamısı oxşar xarakter daşıyır. Sosial siyasətin regionlar üzrə müxtəlif modelləri fərqləndirilir: Sosialist sosial siyasəti, islam sosial siyasəti, Avropa sosial siyasət modelləri. Avropada mövcud olan siyasət modelinin özü də dörd qrupa bölünür: Böyük Britaniya və Kanadada mövcud olan anqlo-sakson, Yunanıstan, İspaniya, İtaliyada mövcud Cənubi Avropa, 3) İsveç, Norveç, Finlandiyada mövcud Skandinavya və 4) Fransa, Avstriya, Almaniya, İsveçrədə mövcud Qərbi Avropa modelləri [8, s. 72-73]. Anglo-sakson hüquq sistemli ölkələrdə təhsil, sağlamlığı mühafizə, sosial xidmətlər və mənzillə təmin olunmaq hüquqları da daxil olmaqla sosial xidmətlərin kollektiv olaraq təmin olunmasını sosial siyasət hesab edirlər. Kontinental hüquq sistemli ölkələrdə isə sosial siyasətin məzmununun əsasını əmək münasibətləri, işçilər və işəgötürənlərin hüquqları, həmkarlar ittifaqları ilə bağlı münasibətlər təşkil edir. Müəlliflər qeyd edirlər ki, qərbdə sosial xidmət sistemi üç istiqamətdə həyata keçirilir: 1) Sosial xidmət sahəsində mövcud risklərin genişləndirilməsi, 2) sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslər qrupunun dəqiq müəyyən edilməsi və genişləndirilməsi, 3) Sosial xidmət növlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə yüksəldilməsi [8, s. 15-16].

Xüsusilə BƏT tərəfindən qəbul edilmiş 102 sayılı Konvensiyanın standartları əsasında 1961-ci ildə Avropa Sosial Xartiyası qəbul edilmiş 1964-cü ildə Avropada Sosial Təminat Məcəlləsinin planı hazırlanmış, Afrika regionunda 2008-ci ildə Cənubi Afrika İnkişaf Birliyinin Sosial Təminat Məcəlləsi qəbul edilmiş, Amerika regionunda 1996-cı ildə Sosial Təminat üzrə CARICOM Sazişi və 1988-ci ildə İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Sahəsində İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasına Əlavə Protokol olan San Salvador Pro-

tokolu qəbul edilmişdir. Sosial təminat sisteminə daxil olan ayrı-ayrı institutların formalaşması təxmini həmin dövrlərə təsadüf edir. Müəlliflər göstərirlər ki, Avropa İttifaqı sosial və iqtisadi hüquqları kollektiv deyil, beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş fərdi hüquqlar kimi müəyyənləşdirir [35, s. 13]. Regionda, xüsusilə XIX əsrin 90-cı illərinin sonunda artıq Almaniya, Danimarka, Avstriya, Macarıstan kimi bir sıra ölkələrdə arzuolunmaz halların qarşısının alınması üçün İstehsalatda bədbəxt hadisələrin sosial sığortası haqqında ilk qanunlar qəbul olunmağa başlanmışdır [14, s. 26]. Avroregionda da sosial təminat sahəsində əməkdaşlıq barədə ilk müqavilə 1904-cü ildə Fransa və İtaliya dövlətləri arasında bağlanmış və həmin sənəd ilə sosial müdafiə sferasında milliyyət diskriminasiyası qadağan edilmişdir. Böyük Britaniyada Yardım göstərilməsi haqqında qanun 1948-ci ildə qəbul olunmuşdur. 1968-ci ildə Niderlandda qəbul olunmuş Xüsusi tibbi xərclərin sığortalanması haqqında qanun bugünkü günədək qüvvədədir. 1982-ci ildə İsveçrənin Sosial təminat haqqında qanun qüvvəyə minmişdir. 1987-ci ilin mayında Danimarkada yaşlı şəxslər üçün yeni mənzillərin tikintisi və köhnə mənzillərin yenidən təchiz olunması məqsədilə Mənzil haqqında qanun qəbul olunmuşdur. 1988-ci ildə İspaniyada Sosial fəaliyyət və sosial xidmət haqqında qanun qüvvəyə minmişdir. Fransada sosial siyasət isə 1970-ci il idə keçirilmiş xəstəxana islahatı ilə və 1975, 1978 və 1990-cı illərdə qəbul edilmiş müxtəlif qanunlarla tənzimlənir. Almaniya 1991-ci il 1 yanvar tarixli Müstəqil surətdə özünə xidmət etmə qabiliyyətini itirmiş şəxslər və yaşlı insanlar üçün evdə yardımın göstərilməsi haqqında qanun qüvvəyə minmişdir. Almaniya Kansler Otto Fon Bismark tərəfindən işçilər üçün 1883-cü ildə sağlamlıq sığortası, 1884-cü ildə qəza sığortası, 1889-cu ildə yaşlılıq və əlillik sığortası, həmçinin pensiya təminatı sistemi yaradılmışdır. İsveçrədə sosial təminat sahəsində siyasət dövlətin mümkün qədər az müdaxiləsi prinsipi ilə tənzimlənir. Müəlliflərdən A.M.Fişer-Qeyzer qeyd edir ki, İsveçrədə sosial işin vəziyyəti onun bütün istiqamətlərində dövlətin konfederativ tənzimlənməsi ilə xarakterikdir. İyirmi altı kantona bölünmüş ölkədə hər kantonda əhalinin rifahına yönəlmiş fərqli sosial qanunvericilik tətbiq olunur. Regionda sosial təminat mexanizmləri özəl və ya kilsə müəssisələri olaraq iki yerə bölünür.

Amerika regionunda isə sosial xidmət sistemi siyasəti daha çox pensiya təminatına və sosial sığortaya yönəlmişdir. ABŞ-da 1935-ci ildə qəbul edilmiş Sosial Təminat Aktı müddəalarına görə, sosial həmrəylik prinsipinin müddəaları tətbiq edilir. Regionda 1992-ci il tarixli Yaşlı amerikalılar haqqında qanun müvafiq kateqoriya şəxslərin sosial təminat sahəsindəki hüquqlarını bərqərar edir. Habelə regionda son ümid proqramları adlandırılan ümumi yardım, fors-major hallarda göstərilən fəvqəlaqə yardım və insanların qeyri-standart ehtiyaclarına yönəlmiş xüsusi yardım proqramları fəaliyyət göstərir [8, s. 17-18]. Həmçinin ABŞ-da 1960-cı ildə əhalinin həssas kateqoriyasına aid

edilən şəxslərə tibbi və maliyyə yardımının göstərilməsi məqsədilə iki böyük layihə Medicare və Medicaid və digər proqramlar həyata keçirilmişdir.

Müəlliflər qeyd edirlər ki, Sosial xidmət haqqında xarici qanunvericiliyin təhlili zamanı fərqliliklərin şahidi olunur. Almaniyada və Niderland kimi bəzi dövlətlərdə tibbi sığortaya malik olmaq və müəyyən vaxt ərzində sığorta haqlarını ödəmək, Almaniyada peşə fəaliyyəti stajına malik olmaq, ABŞ, AFR, Danimarka, İsveçdə yaşlı insanların maraqları naminə bəzi ölkələrin qanunvericiliyi evdə sosial xidmətin göstərilməsinə, onların evdə, ailədə yaşaması üçün ən yaxşı şəraitin yaradılmasına yönəldilməsi və s. istiqamətlər mövcuddur [8, s. 20].

Asiya regionunda vəziyyət bir qədər fərqlidir. Hindistanda hələ 19-cu əsrdə Raja Ram, Mohan Roy və İşvar Çandra tərəfindən sosial yardım göstərilməsi məqsədilə xeyriyyə təşkilatları yaradılmış, XX əsrdə isə hökumət tərəfindən bu islahatlar dəstəklənərək bir sıra sosial proqramlar həyata keçirilmiş, Milli Kənd Məşğulluğuna Zəmanət Aktı, İntegrasiya edilmiş Uşaq İnkişafı xidmətləri proqramı qəbul edilmişdir. Çin və Yaponiyada da oxşar siyasət izlənir.

Sosial təminat sahəsində özəl sektor da olduqca effektiv fəaliyyət göstərir. Dünyanın əksər ölkələrində fəaliyyət göstərən saxtaçılar təşkilatı, SNCF (dəmir yolları milli cəmiyyəti təşkilatı, RATP muxtar dövlət, Paris nəqliyyat müəssisəsi, peşəkar hərbcilər təşkilatı, Fransız bankı təşkilatı kimi QHT və ictimai birliklər bu istiqamətdə xüsusi fəallığı ilə fərqlənir, ABŞ-da uşaqlar üçün Gündəlik qayğı proqramı, evsizlər üçün Qoddard-Riversayd layihəsi, Finlandiyada Qonşuna kömək et kampaniyası, İsveçdə Pro Infirmis, Pro Senectute kimi uğurlu layihələr həyata keçirilir.

V. Nəticə

Qloballaşan dünyada sosial təminat sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və mövcud boşluqların aradan qaldırılması olduqca mühüm faktorlardandır. Çünki insanlar bədbəxt hadisələrdən və forsmajor hallardan sığortalanmamışlar. Bu halların gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxarmaması üçün həmin istiqamətdə dövlətin əhəmiyyətli resurslara malik olması mühüm addımlar atması, mövcud normaları və tənzimləmə vasitələrini daha da təkmilləşdirməsi zəruridir. Xüsusilə dövlətlər sosial müdafiə sistemləri və tədbirləri həyata keçirilməsində maraqlı olmalı və mövcud universal standartları tətbiq etməlidirlər. Sosial müdafiə sistemlərinin gücləndirilməsi DİM-lərə nail olunmasında mühüm addımlardan biri, bəlkə də ən vacibidir. İnsanların sosial sferadakı ehtiyaclarının adekvat qarşılınması siyasi sabitlik, inklüziv artım, layiqli həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun qarşısının alınması bərabərsizliklərin aradan qaldırılması istiqamətində olduqca əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir. Bu isə Dünya Sosial Müdafiə Hesabatı 2017–2019-da deyildiyi kimi son nəticədə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə

(DİM) uyğun olaraq iqtisadi sərvətin yenidən ədalətli bölüşdürülməsini təşviq edəcəkdir [27]. Xüsusilə əhalinin həssas təbəqəsinə olan münasibət köklü dəyişilməli və hər kəsin tələbatlarına individual yanaşılaraq adekvat səviyyədə təmin olunmalıdır. Təbii ki, əsl azadlıq yalnız istismarın aradan qaldırıldığı, insanlara zülm edilmədiyi, işsizlik və yoxsulluğun olmadığı, insanların işini, evini, çörəyini itirmə təhlükəsi olmadığı yerdə mövcuddur [35, s. 138].

Sosial təminat sisteminin daxil olan yarım institutların təhlili zamanı əldə etdiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- İnsanın sosial təminat hüququ onun layiqli həyat hüququnun vacib elementlərindən birini təşkil edir. Ölkə vətəndaşlarının sosial təminat hüququ realizə edilmədən həmin ölkədə insanların layiqli həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən danışmaq absurdur. Sosial təminat hüququ özü də bir neçə istiqaməti birləşdirərək mürəkkəb sistem əmələ gətirir.
- Sosial təminat hüququ pozitiv öhdəliklər yaradaraq dövlətlərdən müvafiq fəaliyyət, maliyyə, zaman, nəzarət tələb edir. Çünki bu münasibətlərin realizəsində başlıca rol məhz dövlətə mənsubdur.
- Sosial təminat sisteminə zamanı mövcud prosedur qaydalarının və yardımların dövlətin iqtisadi imkanları və inkişaf səviyyəsinə mütənəşib tənzimləndiyinin şahidi oluruq. Bu halda dövlətlər müvafiq münasibətləri əhalinin əsas sosial qruplarının mənafeleləri və layiqli həyat səviyyələrinin təminatı istiqamətində formalaşdırır.
- Əhalinin sosial müdafiəsinin realizəsi zamanı burada dövlətin pozitiv öhdəlikləri ilə bərabər insanların şəxsi iradəsi və fəaliyyətlərinin də olması olduqca vacib faktorlardandır. Yəni vətəndaşlar özləri də mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına maraqlı olaraq dövlətin müvafiq qurumları ilə birgə səy göstərməli və əməkdaşlıq etməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlisoy X. Sosial təminat hüququnun formalaşdırılmasının nəzəri-hüquqi aspektləri. // Azərbaycan Hüquq jurnalı. – Bakı, 2020, - №1. - s. 79-85.
2. Əliyev M.N. Yoxsulluğa qarşı mübarizənin hüquqi problemləri. Monoqrafiya. - Bakı, - 2006. - 251 s.
3. Əliyev M.N. Əmək pensiyası təminatı hüququnun nəzəri və hüquqi aspektləri. // Qanun jurnalı. № 01 (315). – Bakı, 2021, - s. 51-59.
4. Əliyev M.N. Layiqli həyat səviyyəsinə olan hüquqi vətəndaşların əsas hüquqlarından biri kimi. // Bakı Universitetinin xəbərləri, №01, - Bakı, 2021, - s. 15-21.
5. Əliyev M.N. Müasir dövrdə sosial xidmətin hüquqi tənzimləmə prinsipləri. // Bakı Universitetinin xəbərləri. №1, - Bakı, 2016, - s. 17-22.
6. Əliyev M.N. Sosial xidmət və dövlətin sosial funksiyalarının qarşılıqlı əlaqəsinin nəzəri və praktiki aspektləri. // Bakı Universitetinin xəbərləri. №3, - Bakı, 2017, - s. 5-15.
7. Əliyev Ş.İ. Sosial hüquqların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin mənbələri və prinsipləri. // Bakı Universitetinin xəbərləri. №2, - Bakı, 2016. - s. 67-73.
8. Əliyev Ü.M. Müasir dövrdə sosial xidmətin reallaşdırılmasında dövlətin rolu. Bakı

- Universitetinin xəbərləri. №4, 2017. - s. 69-77.
9. Əliyeva T. Müasir dövrdə sosial xidmət formalarının məzmunu. // Azərbaycan Təhlükəsizlik orqanlarının fəxri rəhbəri adlı respublika elmi-praktiki konfrans materialları. – Bakı, 5 may 2023. - s. 151-155.
 10. İbrahimova A.N. Dövlətin funksiyaları sistemində sosial funksiyanın yeri. // Bakı Universitetinin xəbərləri. №1, - Bakı, 2016. - s. 31-38.
 11. İbrahimova. A. N. Dövlətin sosial funksiyası: hüquqi aspektlər. Dərs vəsaiti. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, - 2018, - 196 s.
 12. İmanov S.M. Sosial təminatın beynəlxalq-hüquqi tənziminin nəzəri aspektləri. // Qanun jurnalı, №07 (357), - Bakı, 2024, s. 86-92.
 13. Rəcəbli H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Dərs vəsaiti. - Bakı: MBM, - 2012, - 408 s.
 14. Atkinson B. Anthony. Inequality. - Cambridge: Harvard University Press, - 2015. - 398 p.
 15. Building social protection systems: International standards and human rights instruments International Labour Office – Geneva. ISBN 978-92-2-130943-7 (çap) ISBN 978-92-2-130944-4 (veb pdf) URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_651219.pdf
 16. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. 18 December 1979, New York. BY United Nations General Assembly. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
 17. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 12 December 2006. By Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>
 18. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. By General Assembly resolution 44/25. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
 19. Economic and Social Council. E/C.12/GC/19. General Comment No. 19. The right to social security (art. 9). 4 February 2008. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/618890?v=pdf>
 20. General Survey concerning the Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202). Third item on the agenda: Information and reports on the application of Conventions and Recommendations Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (articles 19, 22 and 35 of the Constitution). 2019. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_673680.pdf
 21. ILO Centenary Declaration for the Future of Work International Labour Conference, 108th Session, Geneva, 2019.
 22. ILO: Conclusions concerning the recurrent discussion on social protection (social security), International Labour Conference, 100th Session, Geneva, 2011, in Record of Proceedings (Geneva, 2011), No. 24: Report of the Committee for the Recurrent Discussion on Social Protection
 23. ILO: Constitution of the International Labour Organization, 1 April 1919.
 24. ILO: Declaration concerning the aims and purposes of the International Labour Organisation (Declaration of Philadelphia), adopted by the International Labour Conference at its 26th Session, held in Philadelphia, on 10 May 1944.

25. ILO: Social security for all: Building social protection floors and comprehensive social security systems. The strategy of the International Labour Organization. Geneva, 2012.
26. ILO: Social security: A new consensus, Resolution and Conclusions concerning social security, International Labour Conference, 89th Session, Geneva, 2001.
27. ILO: World Social Protection Report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals. Geneva, 2017.
28. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. 18 December 1990/ BY General Assembly resolution 45/158. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>
29. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 6 December 1966. By General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>
30. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952, No. 102. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247
31. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
32. Universal Declaration of Human Rights. United Nations. 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
33. Доклад о социальной защите в мире в 2017- 2019 годах. Обеспечение всеобщей социальной защиты для достижения Целей в области устойчивого развития / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. - Москва: МОТ, - 2018. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-moscow/documents/publication/wcms_646848.pdf
34. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: Перспективы развития. - Москва: Городец, - 2000. - 141, [2] с.
35. Мехтиев М.Г. Защита социальных и экономических прав в условиях интеграционных процессов. // Журнал российского права. - 2024. - Т. 28. - № 2. - С. 136—151. DOI: 10.61205/jrp.2024.2.6.
36. Родионова М.Л. Содержание и формы социальной функции государства в современной России// Журнал: Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А.Шолохова. История и политология, - №2, - 2012, - с. 111-115.
37. https://www.pa.edu.az/library/6/42/652_movzu_13.pdf
38. <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2023/09/invest-social-protections-and-sound-development-turk-urges-states>
39. <https://www.ohchr.org/en/stories/2023/09/human-rights-are-key-ensuring-no-one-left-behind>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ОБЩЕОБЩИЕ НОРМЫ И ИСТОЧНИКИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩЕГО ЭЛЕМЕНТА ПРАВА НА ДОСТОЙНУЮ ЖИЗНЬ

З.Г.АЛИЕВ, М.С.РАГИМОВА

РЕЗЮМЕ

Одним из основных элементов, входящих в сложную систему права на достойную жизнь, является право на социальное обеспечение. Основу этого права составляют социальная защита и социальное обслуживание, а его реализация требует активных

действий, направленных на обеспечение достойного уровня жизни каждого члена общества, независимо от его материального положения, возраста, пола, состояния здоровья и т. д., путем создания позитивных обязательств для государств. Эта деятельность, главной целью которой является обеспечение социального благосостояния, социальной справедливости и социального равенства, а также обогащение экономической политики адекватными нюансами, устранение недостатков в экономике и обеспечение социального равновесия, в конечном итоге направлена на обеспечение достойного уровня жизни граждан. Соответствующее право носит относительный характер и также существенно зависит от экономических показателей, имеющихся ресурсов и тенденций развития государств. В статье подробно рассматриваются право на социальное обеспечение, его теоретико-правовая основа, и оно играет весьма большую роль в реализации соответствующего права и его всеобъемлющем, устойчивом и адекватном регулировании. Впервые классифицированы и рассмотрены с точки зрения Целей устойчивого развития универсальные тенденции в социальном обеспечении, а также выдвинуты соответствующие предложения и рекомендации авторов.

Ключевые слова: Право на достойную жизнь, достойный уровень жизни, социальная защита, социальное обслуживание, социальные льготы, универсальные стандарты, международный договор, региональное регулирование.

THEORETICAL BASIS, UNIVERSAL STANDARDS AND SOURCES OF SOCIAL PROTECTION AS A FUNDAMENTAL ELEMENT OF THE RIGHT TO A DIGNIFIED LIFE

Z.H.ALIYEV, M.S.RAHIMOVA

SUMMARY

One of the main elements included in the complex system of the right to a decent life is the right to social security. The basis of this right is social protection and social services, and its realization requires active efforts aimed at ensuring a decent standard of living for each member of society, regardless of their financial situation, age, gender, health status, etc., by creating positive obligations for states. This activity, the main purpose of which is to ensure social welfare, as well as to enrich economic policy with adequate nuances, eliminate shortcomings in the economy, and ensure social balance, ultimately aims to ensure a decent standard of living for citizens. The relevant right is relative in nature and also depends significantly on the economic indicators, existing resources, and development trends of states. The right to social security, its theoretical and legal basis — which is studied in detail in the article — plays a very significant role in the implementation of this right and its comprehensive, sustainable, and adequate regulation. The universal trends of social security are classified for the first time and examined from the perspective of the SDG Goals, and the authors put forward relevant proposals and recommendations.

Keywords: Right to a decent life, decent standard of living, social protection, social service, social benefits, universal standards, international agreement, regional regulation.

MÜNDƏRİCAT

HÜQUQ

Əliyev Z.H., Rəhimova M.S.

Layihli həyat hüququnun əsas elementi kimi sosial müdafiənin nəzəri əsası, universal standartları və mənbələri..... 5

Abbasova F.M., Xəlilov K.İ.

Kibercinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi əsasları: mövcud problemlər və həll yolları..... 26

Səlimov K.N.

Cinayət işlərinin araşdırılmasında baxış zamanı sübut məlumatlarının əldə edilməsində kriminalist ekspertinin rolu..... 40

İsmayılov R.R.

Konstitusiyə nəzarətinin modelləşdirilməsinin metodoloji paradigmasının dəyişdirilməsi məsələsinə dair 51

Qasimov Ə.Ə.

Dövlət ittihamçısı, vəkil və hakimin məhkəmə nitqlərinin realizəsi zamanı cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinin təmin edilməsi..... 64

Mehdiyev N.H.

İnsan hüquqları kontekstində ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vacib məsələ kimi 75

Cəfərov İ.H.

Məhkəmə presedenti və onun beynəlxalq hüquqa təsiri..... 80

PSIXOLOGİYA

Əliyeva S.N., Mütəllimzadə A.S.

Probasiya nəzarətində olan məhkumlarda patopsixoloji simptomların müşahidəsi..... 87

СОДЕРЖАНИЕ

ПРАВО

Алиев З.Г., Рагимова М.С.

Теоретические основы, общеобщие нормы и источники социальной защиты как основополагающего элемента права на достойную жизнь 5

Аббасова Ф.М., Халилов К.И.

Правовые основы борьбы с киберпреступностью: актуальные проблемы и пути решения 26

Салимов К.Н.

Роль эксперта криминалиста в получении доказательственной информации при осмотре места происшествия 40

Исмаилов Р.Р.

К вопросу о смене методологической парадигмы моделирования конституционного контроля 51

Гасымов А.А.

Обеспечение принципов уголовного судопроизводства при осуществлении судебной речи государственным прокурором, адвокатом и судьей 64

Мехтиев Н.Г.

Обеспечение экологической безопасности в контексте прав человека является важным вопросом 75

Джафаров И.Х.

Судебный прецедент и его влияние на международное право 80

ПСИХОЛОГИЯ

Алиева С.Н., Муталлимзаде А.С.

Наблюдение за патопсихологическими симптомами у заключенных, находящихся под пробационным контролем 87

CONTENTS

LAW

Aliyev Z.H., Rahimova M.S.

Theoretical basis, universal standards and sources of social protection as a fundamental element of the right to a dignified life 5

Abbasova F.M., Khalilov K.I.

Legal basis of combating cybercrime: current problems and solutions..... 26

Salimov K.N.

Problems of improving forensic activities in the investigation of criminal cases 40

Ismayilov R.R.

Towards a change in the methodological paradigm of modelling constitutional control..... 51

Gasimov A.A.

Ensuring the principles of criminal procedure during the implementation of court speech by the state prosecutor, lawyer and judge..... 64

Mehdiyev N.H.

Ensuring environmental security in the context of human rights as an important issue 75

Jafarov I.H.

Judicial precedent and its impact on international law 80

PSYCHOLOGY

Aliyeva S.N., Mutallimzada A.S.

Observation of pathopsychology symptoms in probation control prisoners 87

Redaktoru: *Məryəm Qədimova*

Korrektoru: *Solmaz Babaşova*

Kompüter tərtibçisi: *Azadə İmanova*

Çapa imzalanmışdır: 05.05.2025
Formatı: 70x100 1/16. Həcmi 6,5 ç.v. Sayı 100.
BDU Nəşr Evində çap olunmuşdur.

AZ 1148, Bakı ş., ak. Z.Xəlilov küçəsi, 33.
Tel: (+99412) 538 87 39 / 538 50 16
e-mail: bduneshrevi@bsu.edu.az
www.bsu.edu.az